

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

ШОСТАК Андрій Васильович

УДК 281.96(477.7)"199"

**ПРАВОСЛАВНІ КОНФЕСІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 90-х РОКАХ
XX СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛАХ ХЕРСОНСЬКОЇ, МИКОЛАЇВСЬКОЇ,
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Миколаїв – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України та правознавства Державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Шайкан Валентина Олексіївна,
Державний вищий навчальний заклад «Криворізький національний університет», завідувач кафедри історії України та правознавства.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Михайлуца Микола Іванович,
Одеський національний морський університет,
завідувач кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін;

доктор історичних наук, доцент
Баковецька Ольга Олександрівна,
Миколаївський національний університет імені
В. О. Сухомлинського, доцент кафедри історії України.

Захист відбудеться ___ жовтня 2016 р. о ___ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К.38.134.01 у Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського (54030, Миколаїв, вул. Нікольська, 24, ауд. № 01.322).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (54030, Миколаїв, вул. Нікольська, 24).

Автореферат розісланий ___ вересня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. А. Пархоменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На сучасному епохальному етапі існування Української держави, за умов здійснення військової агресії Російською Федерацією проти її територіальної цілісності та народу, як ніколи актуальною та затребуваною є ідея побудови єдиної помісної церкви. З огляду на це, пильної уваги заслуговують дослідження, присвячені різноманітним аспектам розвитку трьох найбільших її православних конфесій (Українська православна церква в єднанні з Московським патріархатом (УПЦ), Українська православна церква Київський патріархат (УПЦ КП), Українська автокефальна православна церква (УАПЦ)) у роки першого посткомуністичного десятиліття. Вони дозволяють не лише збагатити історіографічну базу та розширити горизонти фахової дискусії, а й надати можливість церковним та державним діячам насамперед врахувати хиби та прорахунки в реалізації концепції автокефалії на початку 1990-х рр. та, як наслідок, уникнути такого небажаного рецидиву та сформуванню довгострокову стратегію консолідації роздробленого православного середовища. Адже зрозуміло, що в найближчій перспективі досягти єднання церков через різного роду причини та обставини навряд чи вдасться.

Як на нашу думку, серед них пріоритетного значення та актуальності набувають, власне, ті дослідження, на сторінках яких зроблено акцент, передусім, на регіональному вимірі генезису та функціонуванні православних церков у 90-х рр. ХХ ст., оскільки саме цей рівень, і особливо його південноукраїнська частина, на відміну від макрорівня, вивчений вітчизняними істориками-релігієзнавцями найменше. На жаль, змушені констатувати, що вже доволі складно відтворити окремі питання з посттоталітарної історії православної церкви на Херсонщині, Миколаївщині та Одещині, і це при тому, що від тих подій минуло не так багато часу. При збереженні подібного стану речей і надалі у національній гуманітарній науці може сформуватися своєрідна фактологічна порожнеча, яку з кожним роком дослідникам церкви заповнити буде все складніше. Ось чому осягнення локальної історії православних конфесій є доречним та своєчасним.

Крім того, не слід забувати й про те, що релігійно орієнтована тематика несе в собі потужний культурно-просвітницький заряд, який в умовах поширення нігілістичних та атеїстичних переконань, відходу від традиційних моральних та християнських цінностей є важливим засобом на шляху зміцнення розбалансованого духовного стрижня нації. Отже, з огляду на це, актуальність заявленої теми не викликає сумніву, а тому потреба у її комплексно-історичному аналізі є безумовною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося в контексті кафедральної (кафедра історії України Криворізького державного педагогічного університету) науково-дослідної теми «Суспільно-політичні процеси в Україні наприкінці ХІХ – ХХ ст.», 2011–2015 рр., затвердженої Вченою радою КДПУ від 14 грудня 2010 р., протокол №5.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу комплексу архівних матеріалів (як світського, так і церковного походження) та критичного переосмислення здобутків історіографії ґрунтовно прослідкувати та деталізувати особливості розвитку (у всіх його проявах) УПЦ в єднанні з Московським патріархатом, УАПЦ та УПЦ КП у Південній Україні протягом першого десятиліття незалежності.

Реалізація зазначеної мети обумовила постановку таких **завдань**:

- оцінити стан наукової розробки проблеми, виявити та охарактеризувати джерельну базу дослідження, розкрити теоретико-методологічні засади роботи;
- проаналізувати релігійне законодавство України, визначити його особливості та основні положення, виокремити ключові та базові нормативно-правові акти;
- з'ясувати пріоритетні напрями відносин між державою та православними конфесіями, висвітлити їх зміст і ступінь реалізації у південноукраїнських областях;
- прослідкувати складний та суперечливий процес конфесійної інституалізації православних церков в Україні на початку 1990-х рр.;
- розглянути єпархіальну мережу та суспільно-релігійну діяльність УПЦ, УАПЦ та УПЦ КП у Херсонській, Миколаївській та Одеській областях;
- дослідити стан міжцерковних взаємин у досліджуваному регіоні;
- окреслити коло питань, які потребують подальшого вивчення.

Об'єктом дослідження виступає Українське православ'я Півдня України, яке упродовж 90-х рр. ХХ ст. функціонувало у формі трьох конфесій: УПЦ в єднанні з Московським патріархатом, УАПЦ та УПЦ КП.

Предметом дослідження є процес становлення, розвитку та діяльності УПЦ в єднанні з Московським патріархатом, УАПЦ та УПЦ КП, їх взаємовідносин між собою та державою у Південній Україні за умов посткомуністичної дійсності.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1991–1999 рр. (означений проміжок часу в деяких випадках розширений з метою глибшого висвітлення теми). Вибір нижньої хронологічної межі зумовлений проголошенням державної незалежності, а верхньої – відзначенням 2000-ліття Різдва Христового на загальнонаціональному рівні. Саме упродовж цього періоду відбулися такі знакові для країни та церковного середовища події, як: розкол національного православ'я на декілька юрисдикцій, відхід держави від атеїстичної ідеології, творення ліберального релігійного права тощо, що визначили характер та тенденції розвитку релігійної сфери на декілька майбутніх десятиліть.

Територіальні рамки дослідження охоплюють Південний регіон України, а саме – сучасні адміністративні кордони Херсонської, Миколаївської та Одеської областей.

Методологічні основи дослідження. Робота базується на принципах об'єктивності (позаконфесійності), історизму, системності, всебічності, наступності. З метою розв'язання поставлених завдань використано проблемно-хронологічний, історико-генетичний, історико-порівняльний, статистичний,

герменевтичний, пошуковий методи, а також методи аналізу та синтезу, опитування, класифікації та типологізації. Поєднання цих принципів та методів дало можливість неупереджено відтворити події, які відбувалися в Українському православ'ї у Південній Україні в 90-х рр. XX ст., сформулювати теоретичні положення та висновки дисертації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні актуальної наукової проблеми, яка до цього часу не мала всебічного та об'єктивного висвітлення в українській історичній та релігієзнавчій науці. На основі широкого обсягу джерел дисертант дослідив процес генезису православних церков Півдня України у 1991–1999 рр.

У результаті *вперше*:

- показано, що у вітчизняній та зарубіжній історіографії існує потреба комплексного дослідження регіонального виміру розвитку православних конфесій у посттоталітарний період;

- уведено до наукового обігу пласт раніше неопублікованих матеріалів із державних архівосховищ України, масив невідомої та недоступної для дослідників внутрішньоцерковної діловодної документації та інформації періодичних видань конфесійного спрямування;

- проаналізовано зміст державно-церковних відносин на території Південної України у 1990-х рр., визначено суб'єкти цих взаємин та окреслено головні їх напрями, сформульовано аналітичні та узагальнюючі висновки з приводу як окремих аспектів, так і питання загалом;

- продемонстровано, на прикладі однієї із єпархій (Одеської) УПЦ, як проявив себе конфлікт із приводу автокефалізації цієї церкви у Південній Україні на початку 1990-х рр.; задля цього в руслі загальнонаціонального церковного конфлікту висвітлено причини та передумови, простежено перебіг і хронологію, з'ясовано ідеологічну основу та наслідки цього протистояння;

- системно та всеохоплююче розглянуто інституалізацію (заснування, формування та трансформація церковно-адміністративних одиниць) та внутрішньоконфесійне життя (напрями, форми, види, масштаби та специфіка діяльності єпархіальних управлінь, правлячих архієреїв, монастирів, громад, духовенства, віруючих; динаміка кількісних та якісних змін тощо) православних конфесій на Херсонщині, Миколаївщині та Одещині в перше посттоталітарне десятиліття;

- здійснено порівняльний аналіз розвитку і становища УПЦ, УАПЦ та УПЦ КП у Південній Україні в 1991–1999 рр.: у конфесійному, єпархіальному та географічному вимірах;

- висвітлено особливості та характер міжправославних відносин у південноукраїнському регіоні в 90-х рр. XX ст.

Дістало подальшого розвитку:

- комплексне вивчення нормативно-правової бази, що регулювала релігійну сферу України у 1990-х рр.;

- дослідження еволюції міжцерковного конфлікту в Україні в перші роки незалежності, результатом якого стала поява на конфесійній карті держави трьох православних конфесій.

Уточнено:

– визначення основоположного поняття дисертації – «конфесія».

Практичне значення роботи зумовлено її новаційним характером і відповідністю потребам сучасного соціально-політичного, культурного та духовного розвитку українського суспільства. Виявлені здобувачем і вперше введені до наукового обігу невідомі архівні документи, положення, фактичний матеріал і результати дослідження можуть бути використані при написанні навчальних посібників, довідкових видань, монографій, статей історичного, релігієзнавчого, культурологічного та філософського спрямування, під час викладання у вищій школі, а також під час розробки фахівцями державної чи регіональної стратегії щодо релігійних організацій.

Особистий внесок. Дисертація є результатом самостійних наукових пошуків здобувача, в якій викладено авторські ідеї, концепції, особисті підходи, здійснені під час розробки основних положень проблеми.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження пройшли наукову апробацію на 6 міжнародних та 1 регіональній конференціях, у тому числі: IX Миколаївській обласній краєзнавчій конференції «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження» (Миколаїв, 2013 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Аркасівські читання» (Миколаїв, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (Львів, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: історія, сучасність, майбутнє» (Київ, 2014 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та сучасність українського цивілізаційного простору: проблеми духовної, державної, національної єдності» (Ужгород, 2014 р.); V Міжнародній науковій конференції «Православ'я в Україні» (Київ, 2015 р.); Tarptautinė mokslinė konferencija «Europos Sąjunga ir Bizantija – kultūrinis paveldas, istorija ir perspektyvos: Justiniano Didžiojo Pasaulis ir Europos civilizacija (565–2015)» (Vilnius, 2015).

Публікації. За результатами дисертаційної роботи опубліковано 17 праць (6 з яких – у фахових виданнях України, 1 – в іноземному науковому журналі, 10 – у збірниках матеріалів конференцій та інших виданнях).

Структура та обсяг дисертації. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (583 позиції), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 257 сторінок, із них 193 сторінки основного тексту, 53 сторінки займає список використаних джерел та літератури, 11 сторінок – додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, висвітлено зв'язок роботи із науковими темами, визначено мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено хронологічні та територіальні рамки, розкрито методологічні засади та принципи, сформульовано наукову новизну та

практичне значення отриманих результатів, відображено відомості про апробацію, публікації, структуру та обсяг дисертаційної роботи.

У першому розділі **«Історіографія, джерельна база і теоретико-методологічні засади дослідження»**, який структурно складається з трьох підрозділів, з'ясовується ступінь наукової розробки обраної теми, систематизовано й охарактеризовано її джерельну базу, визначено теоретико-методологічні підвалини дослідження. Так, зокрема, підрозділ **1.1 «Історіографія проблеми»** містить аналіз та огляд наукової літератури з теми дисертації, який здійснено не за хронологічними чи ідеологічними ознаками, а за концептуальним принципом, науковою значимістю, як пропонує професор Н. Яковенко. Такий підхід обґрунтовуємо специфікою та часовими рамками роботи.

Серед фундаментальних досліджень одним з найбільш показових і результативних стало десятитомне видання «Історія релігії в Україні», де на основі широкої джерельної бази простежена еволюція релігійної ситуації на українських землях упродовж століть. У 10-му томі, присвяченому розвитку церков у постсоціалістичний період, авторський колектив під керівництвом А. Колодного з позицій загальноцивілізаційного прогресу та керуючись принципом україноцентризму підійшов до висвітлення багатьох актуальних питань релігійного життя України.

Одним з перших досліджував різнобічну діяльність та внутрішній устрій Російської православної церкви (РПЦ) за нових політико-економічних умов з позиції критицизму М. Мітрохін. Його напрацювання видаються важливими з огляду на те, що процеси, характерні для РПЦ як соціального й економічного інституту, ретранслюються в УПЦ, яка перебуває в канонічній єдності з Московською патріархією.

Помітним явищем у сучасній історіографії стала поява колективної монографії «Історія православної церкви в Україні: Збірка наукових праць». У заключному розділі В. Бондаренку вдалося без ідеологічних нашарувань показати взаємозалежність між процесами національного відродження та релігійного життя. Заслуговує на увагу й намагання вченого об'єктивно розібратися у міжправославному конфлікті на початку 1990-х рр.

Серед суспільно значимих робіт, що мають відношення до загального розуміння співіснування церкви та суспільства на тлі багатобічного міжконфесійного конфлікту в Україні, слід виділити праці В. Єленського, В. Перебенесюка та С. Здіорука. Зазначимо, що в полі зору дослідників також опинилися питання, пов'язані з конституюванням православного середовища у 1990-х рр., взаємодією суб'єктів державної влади з релігійними організаціями, особливостями європейського та вітчизняного законодавства тощо.

Не можна залишити поза увагою колективну роботу І. Кураса, М. Рибачука, М. Кирюшка, П. Феценка, яка присвячена пошуку відповіді у питанні, наскільки тісно взаємодіють релігія і політика в Україні. Проблема співпраці держави та церкви в країнах Західної та Центрально-Східної Європи порушується у роботах С. Сьоміна, Ю. Кальниша, В. Петрика, В. Остроухова та М. Палінчака.

Дослідженню взаємодії етнічного і релігійного факторів в історії України присвячені праці О. Реєнта, О. Лисенка, О. Шуби, Л. Филипович. Провідною ідеєю їх книг є доведення того факту, що в людській історії релігія та етнос тісно пов'язані.

Тему релігійних конфліктів (специфіка, чинники їх генезису та ескалації, принципи діагностики, попередження та залагодження) розглядає А. Арістова. На її думку, затяжний і гострий міжправославний конфлікт в Україні відобразив зіткнення не стільки церковних структур та еліт, скільки протилежних орієнтирів цивілізаційного розвитку, культурно-історичних і мовних традицій. Певний внесок у розробку питань міжправославного конфлікту та міжправославних відносин в Україні у 1990-х рр. зробили напрацювання В. Пашенка, П. Бондарчука, В. Даниленка, В. Крупини, О. Кубальського, О. Хомчук.

Окремих аспектів міжправославного конфлікту в Україні та проблеми інституалізації трьох Українських православних церков на початку 1990-х рр. торкаються й зарубіжні дослідники. Серед них необхідно виділити напрацювання Д. Поспеловського, Г. Штріккера, Н. Девіса, В. Мосса.

Відновленням історичної правди, переосмисленням оцінок ключовим подіям та персоналіям Українського православ'я займаються також представники церков – пресвітери та архієреї. Так, цікаві думки й значний фактичний матеріал про події, що відбувались у 1991–1999 рр., містять праці протоієреїв РПЦ Владислава Ципіна та Ростислава Яреми, архієпископа УАПЦ(о) Ігоря (Ісіченка) та митрополита УПЦ Олександра (Драбинка). Особливістю їх робіт є те, що вони прагнуть подати читачеві свою церкву на тлі інших, у виключно позитивному ракурсі, без будь-яких натяків на помилки і хиби у діяльності.

Проблема генезису та функціонування православних церков, міжконфесійних взаємин, відносин держави та церкви в останнє десятиліття ХХ ст., аналіз релігійного законодавства та багато інших питань широко відображено не лише на сторінках узагальнюючих та монографічних видань, а й у розвідках, що опубліковані фахівцями (істориками, філософами, політологами, правознавцями, публіцистами і т.д.) в нарисах, спеціалізованих збірниках, журналах, дисертаційних роботах, науково-популярних виданнях тощо. У цьому зв'язку доцільно згадати про таких дослідників, як: П. Панченко, В. Бондаренко, В. Єленський, Т. Кузьо, В. Яворський, М. Рибачук, О. Білоус, Ю. Решетніков, В. Король, Л. Пилявець, О. Борисова, А. Климов, А. Ковальчук, Л. Шпаковські, Я. Олексин, Н. Белікова, Л. Прокопчук, Л. Рощина, Н. Цендра, С. Смирнов, Ю. Кривенко, І. Скленар, В. Бутинський, В. Анісімов, В. Карпенко, Г. Могильницька, В. Чемерис, О. Зарічний.

На окрему увагу заслуговує регіональний вимір дослідження проблеми. Так, зокрема, за роки незалежності південноукраїнськими істориками (О. Баковецька, Н. Діанова, О. Ігнатуша, І. Лиман, М. Михайлуца, О. Татарченко, О. Тригуб, М. Шитюк та інші) та краєзнавцями (Є. Горностаєв, Т. Губська, Д. Заковоротній, І. Ніточко, В. Швець та інші) немало зроблено у справі вивчення релігійної історії краю, втім, питання розвитку православних

конфесій у 1990-х рр. все ж залишається недостатньо дослідженим. Виключенням може слугувати, на нашу думку, колективна праця миколаївських авторів «Релігійні організації на Миколаївщині: історія та сучасність. Науково-популярний довідник», яка, крім іншого, хронологічно охоплює й посттоталітарний період в історії православної церкви.

У контексті дисертаційної проблеми відзначимо єпархіальні видання православних церков Півдня України. Підкреслимо, що найбільш плідно та продуктивно видавничою справою займаються єпархії УПЦ (особливо Одеська), натомість церковно-адміністративні одиниці УПЦ КП й УАПЦ у Південній Україні такої діяльності не проводять. Однак варто зазначити, що характерною рисою цих робіт є те, що їх автори (як правило, єпархіальне духовенство) залишають поза увагою загальні питання історії церкви, міжконфесійні та державно-церковні стосунки в регіоні, натомість об'єктами дослідження стають історія монастирів, храмів, біографії правлячих архієреїв, трагічна доля священнослужителів єпархії часів гоніння на релігію. Перевага надається також дореволюційним та радянським періодам існування церкви, і, як наслідок, побіжне висвітлення періоду незалежності, що наближає їх до напрацювань та розвідок краєзнавців.

Таким чином, при уважному огляді різножанрових та різногалузевих робіт із проблеми бачимо яскраво помітний дисбаланс серед досліджень. З одного боку, загальнодержавний контекст історії та діяльності православних конфесій у 1990-х рр. висвітлено у науковій літературі ґрунтовно. З іншого, формування єпархіальної мережі, внутрішньоконфесійне життя православних церков, міжправославні та державно-церковні стосунки в регіонах України (зокрема, у Південному) досліджені лише фрагментарно й побіжно. Саме тому прагнення заповнити фактологічні прогалини української церковної історії, привернути увагу дослідників до регіоналізації у вивченні історії православних конфесій стали мотивуючим фактором у виборі теми дисертації.

Підрозділ **1.2 «Характеристика джерельної бази»** присвячено огляду джерельного потенціалу роботи, який увібрав у себе різноманітні за походженням, видами, ознаками і змістом документи та матеріали, періодичні видання та спогади. Загалом, джерельну базу поділено на декілька великих груп і підгруп.

Так, зокрема, серед джерел, які завжди становили основу релігійної політики держави, найважливішу групу складають її *нормативно-правові акти* (закони та підзаконні акти). Саме тому в дисертації значна увага приділена законам України, постановам Верховної Ради України (ВРУ), указам та розпорядженням Президента України, постановам і розпорядженням Кабінету Міністрів України (КМУ), які складають законодавчу базу існування та діяльності релігійних конфесій, міжконфесійних та державно-церковних відносин. Більша частина документів цієї групи міститься у збірниках «Відомості Верховної Ради України» та «Офіційний вісник України», в газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр», а також із розвитком інформаційних технологій нормативно-правові акти стали публікуватися на офіційних веб-сторінках центральних та місцевих органів влади.

До другої великої групи джерел слід віднести *архівні матеріали світського походження*, частину яких вперше уведено до наукового обігу. Це документи, які зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (Ф. 2, оп. 15 «Кабінет Міністрів України»; Ф. 4648, оп. 7 «Рада у справах релігій при КМУ»), Державних архівах Одеської (Ф. 8021, оп. 1 «Одеська обласна державна адміністрація»; Ф. 8197, оп. 1 «Відділ у справах релігій Одеської ОДА»; Ф. 8239, оп. 1 «Одеська обласна Рада»), Миколаївської (Ф. Р-992, оп. 12 «Миколаївська обласна Рада народних депутатів»; Ф. 5961, оп. 1 «Миколаївська обласна державна адміністрація»; Ф. 6121, оп. 1 «Миколаївська обласна Рада»), Херсонської (Ф. Р-1979, оп. 16 «Виконавчий комітет Херсонської обласної Ради народних депутатів»; Ф. Р-3727, оп. 1 «Уповноважені Рад у справах релігій по Херсонській області»; Ф. 4067, оп. 1 «Херсонська обласна державна адміністрація») областей та Поточному архіві відділу у справах національностей та релігій Миколаївської облдержадміністрації (ОДА). У цілому, дисертантом опрацьовано 11 архівних фондів та близько 300 справ. Зазначимо, що матеріали цієї групи є репрезентативним фактологічним підґрунтям для дослідження релігійної ситуації, характерних рис розвитку православних церков, ролі державних органів влади у процесах духовного відродження у південноукраїнському регіоні в останнє десятиліття ХХ ст.

Цінним комплексом неопублікованих історичних джерел, покладених в основу дисертаційної роботи, стали *матеріали архівів православних церков*, які мають особливу вагу, адже розкривають внутрішньоконфесійні явища та процеси. Враховуючи специфіку цієї групи джерел, задля чіткої систематизації багатобічних матеріалів виникає необхідність класифікувати їх: за походженням (конфесійною ознакою) – на документи УПЦ, УПЦ КП, УАПЦ та за місцем зберігання – на митрополичий, єпархіальний, приходський (храмовий) архіви. Так, об'ємний масив інформації отримано дисертантом в Архіві Канцелярії Київської Митрополії УПЦ (на території Києво-Печерської лаври), в Одеському (при Свято-Іллінському чоловічому монастирі) та Херсонському (при Святодухівському Кафедральному соборі) єпархіальних архівах УПЦ, у Поточних архівах Одеської духовної семінарії (ОДС) УПЦ, Кафедрального собору Касперівської ікони Божої матері Миколаївської єпархії УПЦ КП, Кафедрального собору Різдва Христового Одеської єпархії УПЦ КП, Кафедрального собору Стрітєння Господнього Херсонської єпархії УПЦ КП, храму Покрови Пресвятої Богородиці Таврійського деканату УАПЦ(о) (м. Олешки (Цюрупинськ), Херсонська область), Свято-Дмитрівської церкви Харківського деканату УАПЦ(о) (м. Харків), храму на честь ікони Божої Матері «Всіх скорботних Радість» Вінницької церковно-адміністративної одиниці УАПЦ (м. Вінниця). Залучені матеріали із архівів церковних установ у зіставленні з іншими джерелами надають можливість дослідити, а також суттєво доповнити ті питання та проблеми, які не знайшли належного відображення у спеціалізованій науковій літературі.

До четвертої групи джерел віднесено *матеріали періодичних видань*, що різнобічно відтворюють досліджувану проблему. За усталеною роками

традицією, умовно їх можна класифікувати за видавцем (засновником) на світські та церковні (конфесійні). Однак, враховуючи загальну кількість використаної періодичної преси в дисертаційній роботі та її багатогранність, а також виходячи із практичних міркувань та специфіки теми, на нашу думку, доцільно ґрунтовніше здійснити систематизацію джерел цієї групи. Саме тому за місцем випуску та сферою розповсюдження світську ділимо на: загальнонаціональну (газети «Голос України», «Киевские ведомости», «Рабочая газета Украины», «Українське слово», «Урядовий кур'єр»; журнали «Історія в школі», «Людина і світ», «Рідна школа») та місцеву (газети «Вечерний Николаев», «Крик», «Нове життя», «Радянське Прибужжя» («Рідне Прибужжя»), «Южная правда» – друковані органи Миколаївської області; «Вечерняя Одесса», «Гласность», «Думська площа», «Моряк», «Одесский вестник», «Одесские известия», «Південна зоря», «Чорноморські новини», «Юг» – друковані органи Одеської області; «Ефір», «Наддніпряньська правда», «Новий день», «Новий погляд», «Херсонський вісник» – друковані органи Херсонської області), церковну на: патріаршу чи митрополичу (газети «Офіційна хроніка» (видання Канцелярії Київської Патріархії УАПЦ), «Церковна православна газета» (друкований орган УПЦ), журнали «Вісник Прес-служби УПЦ», «Православний вісник» (до 1992 р. офіційний друкований орган УПЦ, після УПЦ КП)) та єпархіальну чи приходську (газети «Голос Православия» (друкований орган Миколаївської єпархії УПЦ), «Православна Таврія» (друкований орган Херсонської єпархії УПЦ), журнал «Андреевский вестник» (друкований орган ОДС УПЦ), інформаційні бюлетені «Відродження: Вісник Миколаївсько-Богоявленської єпархії» (друкований орган Миколаївської єпархії УПЦ КП), «Благовіст Таврії» та «Хроніка Таврії» (друковані органи Таврійської єпархії УАПЦ). Окремо позиціонується партійна преса. Зокрема, у цьому зв'язку варто згадати про газету «Український Південь» (друкований орган Миколаївської обласної організації НРУ).

Важливе значення для вивчення проблеми розвитку православних конфесій у посттоталітарну добу мають неопубліковані *джерела особового походження* (спогади або щоденники), які надають історикам церкви можливість проаналізувати суспільно-релігійні процеси того часу крізь призму людського переживання. До слова, таким є щоденник настоятеля храму Покрови Пресвятої Богородиці Таврійського деканату УАПЦ(о) (м. Олешки (Цюрупинськ), Херсонська область) о. Леоніда Сливканича. У невеликому за розміром щоденнику він порушує широке коло питань, пов'язаних головним чином із відродженням та еволюцією автокефального руху в Південній Україні у 90-х рр. ХХ ст.

Отже, для висвітлення теми дисертаційного дослідження автором використано цілий комплекс різноманітних джерел, які складаються з неопублікованих й опублікованих матеріалів. Опрацювання цієї строкатої та розширеної джерельної бази створює передумови для глибокого, всебічного й об'єктивного вивчення проблеми функціонування православних конфесій у Південній Україні в посткомуністичний період.

У підрозділі **1.3 «Теоретико-методологічні основи роботи»** визначено принципи та методи, які використані в дисертації, а також розкрито зміст ключового поняття дослідження – «конфесія».

Зазначено, що в основу роботи покладено концепцію регіоналізації, суть якої полягає в акцентуванні уваги на місцевому рівні генезису церкви; співставленні та порівнянні декількох географічно близьких та ідеологічно схожих регіонів (у нашому випадку це Херсонська, Миколаївська та Одеська області); розгляді важливих подій із життя православних конфесій на єпархіальному рівні у руслі загальноукраїнської історії церкви; залученні широкої та репрезентативної джерельної бази (документи світського та церковного спрямування) і критичному її опрацюванні.

Підкреслено, що сформована в дисертації мета, поставлені завдання та вже згадана концепція повноцінно можуть бути розкритими лише через використання відповідних принципів та методів. Зокрема, серед основних принципів, які лягли в основу дисертаційної праці, є принципи об'єктивності (позаконфесійності), історизму, системності, всебічності та наступності. У свою чергу, серед методичного інструментарію виокремлено загальнонаукові, спеціально-історичні, а також методи інших наукових сфер, вибір яких зумовлений характером роботи. Зокрема, це методи: аналізу та синтезу, проблемно-хронологічний, історико-генетичний, історико-порівняльний, класифікації та типологізації, статистичний, герменевтичний, пошуковий та опитування. Крім того, специфіка дослідження мотивувала нас і до залучення міждисциплінарного підходу та базових знань з таких наук, як: філософія, релігієзнавство, економіка, правознавство, політологія, географія і т.д.

Таким чином, дисертація базується на широкому спектрі наукових принципів та методах пізнання, які в синхронному поєднанні надали можливість дослідити процес становлення та розвитку православних церков у Південній Україні за нових суспільно-політичних реалій.

У другому розділі **«Державно-церковні стосунки у Південній Україні в перше посткомуністичне десятиліття»**, який складається з двох підрозділів, аналізується національне релігійне законодавство та характеризується практична площина відносин між державою та православними конфесіями у південноукраїнському регіоні в окреслений проміжок часу.

У підрозділі **2.1 «Законодавчо-правове регулювання релігійної сфери країни»** виявлено та проаналізовано основні нормативно-правові акти цієї галузі, які діяли в Україні в досліджуваній період. Зазначено, що, з огляду на перегини у конфесійній політиці радянською владою у попередні десятиліття, законодавець у 1990-х рр. релігійній сфері приділив особливу увагу, головним чином, двом її аспектам: встановленню якісно нових взаємин між державою та церквою і захисту прав та свобод віруючих. Задля цього упродовж 1991–1999 рр. в Україні вдалося сформувати цілий комплекс законодавчо-правових актів, які увібрали в себе наріжні принципи міжнародних документів з проблеми. Констатовано, що серед них базовим та основоположним у царині релігійного життя був Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», на який ліг основний тягар із регулювання конфесійної сфери

держави у постатеїстичній Україні. Не применшуючи ні в якому разі значення та роль усіх інших нормативно-правових актів з проблеми, підкреслено, що вони здебільшого лише доповнювали його ключові положення. У висновку резюмовано, що у 90-х рр. ХХ ст. законодавцю вдалося створити абсолютно всі умови для повноцінного та ефективного функціонування релігійних організацій у державі. Інша справа, що не завжди те, що визначалося нормативно-правовим актом, через різного роду причини отримувало практичну та миттєву реалізацію.

У підрозділі **2.2 «Основні види та напрями взаємовідносин між державою та церквою»** зазначено, що у період першого десятиліття незалежності у південноукраїнському регіоні державно-конфесійні відносини розвивалися у загальнонаціональному руслі, проте з власною специфікою та особливостями. Як і в інших адміністративно-територіальних одиницях держави, пріоритетними напрямками цих стосунків стали: ліквідація негативних наслідків антирелігійної політики комуністичної доби; нормалізація православного середовища, розколотого на три юрисдикції; розширення мережі та збільшення кількості православних приходів; зміцнення духовного стрижня нації тощо. Спільними були й проблеми, які траплялися ОДА на шляху реалізації поставлених завдань, зокрема законодавчого та матеріального характеру. Однак, незважаючи на певні труднощі, загалом працівники виконавчих органів влади, перебуваючи у перманентному контакті з духовенством та віруючими, зуміли провести суттєву роботу в справі релігійного відродження у Південній Україні, особливо це помітно, якщо поглянути, приміром, на масштаби реєстраційного та реституційного процесів. Тим не менш, їм, на жаль, не вдалося уникнути й крайностей у своїй діяльності, головна з яких полягає в упередженому ставленні до парафій УПЦ КП й УАПЦ на тлі прихильного ставлення до громад УПЦ.

У третьому розділі **«Особливості розвитку православних конфесій та взаємин між ними у південноукраїнському регіоні у 1990-х рр.»**, який складається з чотирьох підрозділів, розглядається інституційне становлення, різнобічна діяльність УПЦ, УАПЦ та УПЦ КП, а також їх взаємовідносини.

Зокрема, підрозділ **3.1 «Криза та інституалізація національного православ'я в перші роки незалежності України»** присвячено деталізованому аналізу формування поліправославної мапи України, головними виразниками якої стали УПЦ, УАПЦ та УПЦ КП. На основі аналізу джерел та літератури продемонстровано, як на початку 90-х рр. ХХ ст., внаслідок внутрішньоцерковного конфлікту із втручанням та впливом на нього зовнішніх сил, у православному середовищі держави на тлі утвердження української незалежності відбувалися дезінтеграційні процеси, наслідком яких стала поява у вітчизняному релігійно-правовому полі трьох православних церков. До слова, їх архітектоніка визначила характер релігійного життя в державі на майбутні десятиліття, сформувала дискурс, тобто контекст подальших міжправославних стосунків, в основу яких був закладений церковний розлам. Окремим сюжетом у підрозділі, в контексті розгляду питання автокефалізації УПЦ, подано його регіональний вимір. Зазначено, що у Південній Україні епіцентром цивілізаційного вибору (національна автокефалія УПЦ чи канонічна

підпорядкованість РПЦ) постала Одеська область в особі Одеської церковно-адміністративної одиниці УПЦ, де в результаті внутрішньоєпархіальних протиріч та непорозумінь єпархіальне життя дійшло до стадії антагонізму й негативно позначилося на загальному стані релігійної атмосфери краю.

У підрозділі **3.2 «Внутрішньоконфесійне життя, динаміка та тенденції розвитку Української православної церкви»** дисертантом ґрунтовно досліджено генезис та конституювання цієї конфесії у Південній Україні в 1991–1999 рр. Зазначено, що суспільні та церковні трансформаційні процеси з конфліктною складовою перших років незалежності стали для УПЦ швидше мобілізуючим, аніж деструктивним фактором. Вчасне реформування церковно-адміністративної мережі, призначення умілих архієреїв та певний контроль за їх діяльністю, спонсорська і не тільки допомога з боку небайдужих меценатів та місцевих органів державної влади, а також вірно обрана стратегія розвитку церкви стали передумовами до кількісного зростання приходів, культових споруд і, як наслідок, парафіян УПЦ у південноукраїнському регіоні в досліджуваний період. Доведено, що на зміцнення позицій суттєво впливала й різностороння діяльність її єпархій (Миколаївська, Одеська та Херсонська), яка включала у себе значну кількість багатоаспектних та поліфонічних напрямів роботи. Серед іншого відмічені й суперечливі тенденції в розвитку УПЦ у Південній Україні, що спостерігалися у 1990-х рр., які проявлялися у відстоюванні політичних інтересів сусідньої держави шляхом завуальованої чи відкритої популяризації російських великодержавних ідей та концептів.

На розвитку та інституалізації україномовних православних конфесій у південноукраїнському регіоні в 90-х рр. ХХ ст. сфокусовано увагу в підрозділі **3.3 «Створення церковно-адміністративних одиниць та специфіка функціонування Української автокефальної православної церкви та Української православної церкви Київський патріархат»**. З'ясовано, що конституювання УАПЦ та УПЦ КП у межах південноукраїнських областей у 90-х рр. ХХ ст. відбувалося за умов перманентних трансформаційних процесів, які у сукупності з рядом інших причин (кадрового, матеріального і т.д. характеру) не дозволили: по-перше, сформувати довершену церковно-адміністративну систему, її міцну та сталу внутрішню будову; по-друге, налагодити повноцінне єпархіальне життя, яке б включало, приміром, заняття широкою та різнобічною суспільно-релігійною діяльністю. Однак зазначено, що незважаючи на ці суттєві недоліки у ході становлення УАПЦ та УПЦ КП, їм, тим не менш, вдалося закріпити власні позиції у досліджуваному регіоні та створити підґрунтя для подальшої розбудови. І це, до слова, за умов нерівної конкурентної боротьби з УПЦ. Більше того, вони виявилися затребуваними з боку православних християн (за десятиліття число україномовних приходів у Південній Україні збільшилося у декілька разів), які за умов посткомуністичної дійсності прагнули чути українську мову під час богослужінь та сповідувати національні традиції у повсякденному житті.

У підрозділі **3.4 «Міжправославні відносини у Південній Україні в умовах церковного розламу в державі»** розглянуто та проаналізовано особливості взаємин між трьома православними конфесіями у 90-х рр. ХХ ст.

Зазначено, що домінуючим фактором, який визначив систему та характер міжконфесійних відносин серед православних організацій та віруючих Півдня України у досліджуваній період, став церковний розкол 1989–1993 рр. Саме виходячи з його результатів та враховуючи позиції предстоятелів своїх церков, місцеві ієрархи вибудовували відносини один з одним. Тобто фактично вони ставали ретрансляторами та рупорами ідей Патріархій (у випадку з УПЦ КП та УАПЦ) та Митрополії (у випадку з УПЦ) в регіонах і чітко дотримувалися загальноцерковного вектора поведінки. Констатовано, що в роки першого десятиліття незалежності в південноукраїнських областях у православному середовищі викристалізувалося дві лінії зіткнення релігійних інтересів, які умовно можна визначити як: конфлікт у площині УПЦ, з одного боку, та УПЦ КП й УАПЦ, з іншого, та розбрат уже в середовищі самих україномовних православних конфесій, тобто між УПЦ КП та УАПЦ. Підкреслено, що найбільшою непримиренністю відзначалася перша лінія, домінантним видом прояву якої стали різні форми конкурентної боротьби.

У **висновках** підбито основні підсумки та сформульовано головні положення дисертаційної праці:

1. Визначено, що розвиток та діяльність УПЦ, УАПЦ та УПЦ КП на Херсонщині, Миколаївщині та Одещині у 1990-х рр. у вітчизняній та зарубіжній історіографії досліджено та розкрито недостатньо. І це при тому, що дисертантом встановлено, що за період з 1991 по 2016 рр. завдяки напрацюванням істориків, філософів, публіцистів, духовенства у науковому просторі з'явилася чимала кількість різноманітних праць з історії Українського православ'я та релігійної історії України доби незалежності. Подібний стан речей в релігієзнавчій історіографії, на нашу думку, пояснюється тим, що лівова частка робіт присвячена загальнонаціональному контексту розвитку православних конфесій, натомість регіональний аспект (зокрема, Південь України) залишається на узбіччі наукових пошуків. Не рятують скрутне становище локального рівня навіть напрацювання краєзнавців, оскільки зазвичай об'єктом їх уваги є «священнослужитель та церква» (у розумінні культової будівлі), а хронологічні межі не охоплюють посткомуністичний період. Як наслідок, історичний поступ православних церков у Південній Україні в 90-х рр. ХХ ст. є такою собі «terra incognita», що, з одного боку, є прикладом формування так званої «білої плями» у вітчизняній науці, з іншого – приводом до комплексного та узагальнюючого дослідження проблеми. Зважаючи на це, задля повноцінного та всебічного розкриття питання функціонування УПЦ, УАПЦ та УПЦ КП у південноукраїнському регіоні у 1990-х рр. автор вдався до залучення представницької та репрезентативної джерельної бази, основу якої склали неопубліковані й опубліковані матеріали.

2. Констатовано, що в цілому національне релігійне законодавство 1990-х рр., не будучи безперечно ідеальним (у світлі, приміром, до кінця недоопрацьованого питання повернення колишнього культового майна), відповідало загальноприйнятим у світовій практиці вимогам та нормам і було доволі ліберальним за своєю суттю. До таких узагальнень дисертант дійшов шляхом деталізованого та постатейного розгляду Закону України «Про свободу

совісті та релігійні організації» (фундаментального документа країни у духовній сфері) у поєднанні та нерозривній єдності з рядом інших нормативно-правових актів держави, що регулювали окремі сторони релігійного життя (Конституція України, закони України, укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження КМУ).

3. З'ясовано, що основними напрямками державно-церковних взаємин у Південній Україні в 1990-х рр. були: реєстрація статутів православних громад, повернення колишнього церковного майна, фінансова та матеріально-технічна допомога православним організаціям, формування та підтримка стабільної релігійної обстановки в областях, підготовка до відзначення 2000-ліття Різдва Христового. До слова, кожен з цих напрямів був покликаний вирішувати конкретний аспект у цих багатогранних відносинах. Приміром, реєстраційний спрямовувався на те, щоб усі громади у південноукраїнському регіоні діяли у правовому полі, натомість реституційний та фінансовий – на відновлення історичної справедливості та зміцнення матеріальної бази церков. У свою чергу, робота із забезпечення стабільності у суспільно-релігійному середовищі – на досягнення спокою і миру в областях та прищеплення найважливіших гуманістичних цінностей головним учасникам релігійного процесу (працівникам державних органів влади, духовенству, віруючим). Заходи щодо святкування 2000-ліття Різдва Христового орієнтувалися на підняття духовності серед населення регіону, популяризацію християнських цінностей та демонстрацію співпраці держави з церквами. Тобто загалом у трьох досліджуваних областях у 1991–1999 рр. державно-конфесійні відносини розвивалися за загальнонаціональною моделлю, для якої характерними стали принципи партнерства та перманентної взаємодії, не позбавленої у той же час елементів непорозуміння та протиріч, проблем та перекосів (перегинів).

4. Встановлено, що впродовж 1989–1993 рр. у країні на тлі державотворення паралельно відбувався процес інституалізації сучасного поліправославного середовища, стрижневою ідеєю якого стало прагнення побудови в Україні поряд з незалежною республікою незалежної православної церкви. З'ясовано, що у цілому він відбувався за двома основними лініями: перша – створення альтернативної церковної інституції Українському екзархату РПЦ (з 1990 р. – УПЦ), друга – автокефалізація самої УПЦ (на прикладі Одеської єпархії доведено, що у Південній Україні в результаті потужного супротиву частини духовенства та віруючих вона була приречена на невдачу). Зазначимо, що обидві з них базувалися на конфлікті та характеризувалися значним ступенем заполітизованості. Результатом першої стало утворення УАПЦ та УПЦ КП, другої – втримання РПЦ у своїй канонічній підпорядкованості УПЦ. Таким чином, головної мети, а саме утворення єдиної автокефальної церкви на теренах українських земель, так і не було досягнуто. Серед першочергових причин, які завадили реалізувати задум, слід назвати декілька: інфантильна церковна, національна та безпекова політика української влади; активна участь у національно-релігійному процесі зовнішніх сил, зокрема Російської Федерації; конформістська позиція світового православ'я; страх українського єпископату перед різкими та кардинальними змінами,

майбутньою невизначеністю щодо розвитку церкви, а також небажання частини з них розривати зв'язок з «Церквою-Матір'ю» (прихильність до «московської православної традиції»). Однак ключовою, на нашу думку, є внутрішньоцерковна причина, яскравим проявом якої стало невміння та небажання домовлятися, шукати та йти на компроміси, єднатися довкола благої справи. Саме вона і стала тим згубним для Українського православ'я фактором, що сформував у 1990-х рр. проблему, яка не дозволить нормалізувати національне церковне середовище ще протягом не одного десятиліття.

5. Визначено, що процес формування єпархіальної мережі православних церков у південноукраїнському регіоні в досліджуваний період у часових рамках тривав практично впродовж усього першого посткомуністичного десятиліття з певними конфесійними відмінностями та особливостями. Так, приміром, якщо в УПЦ організація сталого церковно-адміністративного поділу зайняла трохи більше одного року (1991–1992 рр.), то в УАПЦ та в УПЦ КП на двох – близько восьми (1990–1997 рр.). Однак підкреслимо, що об'єктивно подібний хронологічний дисбаланс пояснюється тим, що в УПЦ це походило, швидше, на реорганізацію вже існуючих єпархій з виділенням із їх складу нових, натомість в УАПЦ та УПЦ КП, враховуючи, що вони перебували на етапі свого інституційного становлення, стало роботою, так би мовити, з «нуля», для якої характерними були регулярні трансформації, зовнішні видозміни та проблеми. Закономірним результатом окресленого процесу стала поява в релігійному полі Півдня України станом на кінець 1999 р. 7 православних церковно-адміністративних одиниць, з яких: 3 належали УПЦ (Миколаївська, Одеська та Херсонська), 3 – УПЦ КП (аналогічні з УПЦ) та 1 – УАПЦ (Таврійська). Зазначимо, що хоча за загальною кількістю єпархій україномовні православні церкви у Південному регіоні переважали УПЦ за такими показниками, як кількість парафій, культових будівель, духовенства тощо, суттєве домінування було вже на боці церковно-адміністративних одиниць останньої. Більше того, автором доведено, що єпархії УПЦ (особливо Одеська) відзначалися ще й найбільш системною та комплексною, проте не завжди однозначною суспільно-релігійною діяльністю, яка нараховувала близько десятка різноманітних видів. У свою чергу, єпархії УАПЦ та УПЦ КП похизуватися подібною поліфонічною діяльністю не могли, оскільки, по-перше, далеко не порівнянними були ресурси та можливості, по-друге, однією із характерних рис їх керівництва було те, що воно відзначалося індиферентним ставленням до ідеї повноцінного розвитку та розбудови єпархіального життя.

6. Відзначено, що у 1991–1999 рр. між єпархіями та духовенством УПЦ, УПЦ КП та УАПЦ були відсутні будь-які офіційні контакти та елементи співпраці (головним чином, це стосується відносин між кліром УПЦ та двома іншими православними конфесіями). Натомість вони (особливо УПЦ) перманентно вдавалися до різних форм конкурентної боротьби (приміром, превентивна реєстрація статутів православних громад; добровільний чи примусовий перехід православного приходу з однієї церковної юрисдикції до іншої; агітаційно-пропагандистська робота в ЗМІ), а тому вести мову про відносини як такі не доводиться. По суті відбувалося не що інше, як

віддзеркалення загальнонаціонального стану та типу міжцерковних взаємин, які у 1990-х рр. відзначалися значним ступенем антагоністичності, конфліктності та політизованості. Передусім це стосується «відносин» по лінії УПЦ, з одного боку, УПЦ КП та УАПЦ, з іншого, меншою мірою по лінії УПЦ КП – УАПЦ. Хоча заради справедливості варто зазначити, що, незважаючи на подібну песимістичну характеристику стосунків у православному середовищі досліджуваного регіону та на реальні її прояви, загалом у 1990-х рр. у Миколаївській, Одеській та Херсонській областях все ж таки вдалося уникнути серйозних міжконфесійних протистоянь та сутичок.

7. Здійснене нами дослідження переконливо доводить актуальність і винятковість проблеми та дозволяє сформулювати коло питань, які потребують подальшого вивчення. У цьому зв'язку, передусім, варто згадати про концепцію регіоналізації, яка має стати для вітчизняних істориків-релігієзнавців базовою у дослідженні посткомуністичної історії православної церкви. По-друге, важливим напрямом майбутніх розвідок у контексті подій останніх років є вивчення процесу розвитку УПЦ, УПЦ КП та УАПЦ на території АР Крим – у доокупаційний період та під час нього. По-третє, вбачаємо нагальну необхідність у дослідженні генезису ряду інших християнських конфесій Півдня України, що поряд з уже розглянутими православними церквами дозволить сформулювати цілісну та багатобарвну картину релігійного життя у регіоні. По-четверте, вважаємо, що дослідникам не слід обмежуватися лише першим десятиліттям незалежності, навпаки, необхідно розширювати хронологічні межі до сучасності, а через них – і поле для нової фахової дискусії.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях:

1. Шостак А. В. Періодична преса про стан та розвиток православних конфесій Миколаївської області у 90-х роках ХХ століття / А. В. Шостак // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць. – Випуск 3.37(105) : Історичні науки. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. – С. 165–169.

2. Шостак А. В. Розвиток Одеської єпархії Української православної церкви у 1990-х роках / А. В. Шостак // Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець». – 2014. – № 4(112). – С. 15–19.

3. Шостак А. В. Православні конфесії Півдня України у 1990-х рр.: історіографія проблеми / А. В. Шостак // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2015. – Вип. 43. – С. 272–276.

4. Шостак А. В. Особливості міжправославних взаємин у південноукраїнському регіоні у 1991–1999 рр. / А. В. Шостак // Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець». – 2015. – № 5(119). – С. 74–77.

5. Шостак А. В. Процес реєстрації статутів православних громад на Півдні України у 1991–1999 рр. / А. В. Шостак // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Історичні науки: збірник наукових праць. – № 1(41). – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2016. – С. 49–52.

6. Шостак А. В. Законодавчо-правове регулювання релігійної сфери України у 1991–1999 рр. / А. В. Шостак // Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець». – 2016. – № 2(122). – С. 62–66.

Публікації та видання, які додатково відображають результати дослідження:

7. Шостак А. В. Становлення православних церков в Україні та на Миколаївщині на поч. 90-х років ХХ ст. / А. В. Шостак // Дослідження студентів як складова розвитку науки в університеті : збірник наукових праць викладачів, магістрантів, студентів Навчально-наукового інституту історії та права МНУ імені В. О. Сухомлинського. – Випуск 12. – Миколаїв : МНУ, 2012. – С. 60–63.

8. Шостак А. В. Утворення Вознесенської єпархії Української православної церкви Московського патріархату / А. В. Шостак // Історичні дослідження студентів: краєзнавчий, державний та глобальний виміри : збірник наукових праць викладачів, магістрантів, студентів Навчально-наукового інституту історії та права МНУ імені В. О. Сухомлинського. – Випуск 14. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. – С. 212–215.

9. Шостак А. В. Державно-церковні відносини на початку 90-х рр. ХХ ст. (на матеріалах Миколаївської області) / А. В. Шостак // Аркасівські читання : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (11–12 квітня 2014 р.). – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. – С. 201–203.

10. Шостак А. В. Українська православна церква на Миколаївщині в роки незалежності України (1991–2012 рр.) : науково-популярний нарис / А. В. Шостак ; за ред. д.і.н., професора В. О. Шайкан. – Миколаїв : Вид-во ФОП Швець В. Д., 2014. – 68 с.

11. Шостак А. В. До питання створення Таврійської єпархії Української автокефальної православної церкви на Півдні України в кінці 90-х рр. ХХ ст. / А. В. Шостак // Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 18–19 липня 2014 р.). – Львів : ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2014. – С. 81–83.

12. Шостак А. В. Історіографія з історії православних конфесій Півдня України у 1991–1999 рр. / А. В. Шостак // Суспільні науки: історія, сучасність, майбутнє : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5–6 вересня 2014 р.). – К. : ГО «Київська наукова суспільствознавча організація», 2014. – С. 31–35.

13. Шостак А. В. Православна духовна освіта в Україні у 1990-х роках (на прикладі Одеської духовної семінарії) / А. В. Шостак // Україна – Цивілізація. Традиції та сучасність українського цивілізаційного простору: проблеми духовної, державної, національної єдності : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, Карпатський університет імені Августина Волошина, 6–7 листопада 2014 р.). – Ужгород : Видавничий відділ КаУ, 2015. – Том 3. – С. 260–264.

14. Шостак А. В. Українська автокефальна православна церква на теренах Миколаївщини в роки незалежності України / А. В. Шостак // IX Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження» (18–19 грудня 2013 р.). – Миколаїв : Видавництво Ірини Гудим, 2015. – С. 86–87.

15. Шостак А. В. Кризис национального православия в первые годы независимости: фокус на Юге Украины / А. В. Шостак // Modern Science — Moderní věda. – Česká republika. – Praha : Nemoros. – 2015. – № 5. – Р. 84–89.

16. Шостак А. В. Становлення та розвиток Української православної церкви Київський патріархат на Півдні України у 1990-х рр.: на прикладі Херсонської області / А. В. Шостак // Православ'я в Україні : збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції. – К. : [Київська православна богословська академія], 2015. – Ч. 2. – С. 452–458.

17. Шостак А. В. Розбудова та утвердження Київського патріархату на південноукраїнських землях у роки першого десятиліття незалежності України / А. В. Шостак // Українське слово. – 2016. – 26 травня. – С. 18.

АНОТАЦІЯ

Шостак А. В. Православні конфесії Півдня України у 90-х роках ХХ століття (на матеріалах Херсонської, Миколаївської, Одеської областей). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. – Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2016.

Дисертація є комплексним дослідженням процесу розвитку та становища УПЦ, УАПЦ та УПЦ КП у південноукраїнському регіоні (зокрема, на теренах Херсонської, Миколаївської та Одеської областей) у період першого постатейстичного десятиліття. На основі широкого кола джерел (світського та церковного походження), монографічного матеріалу та інформаційного потенціалу періодичної преси здійснено аналіз та охарактеризовано особливості державно-церковних взаємин у регіоні в 1990-х рр., у тому числі проаналізовано нормативно-правову базу релігійної сфери, виявлено ключові напрями цих взаємин, акцентовано увагу на здобутках та проблемах.

Крім того, простежено складний процес інституалізації Українського православ'я на початку 90-х рр. ХХ ст., з'ясовано його передумови, хід та наслідки. Розглянуто специфіку та хронологію формування єпархіальної мережі, досліджено внутрішньоконфесійне життя та суспільно-релігійну діяльність православних церков, розкрито характер та зміст міжправославних відносин у Херсонській, Миколаївській та Одеській областях у 1991–1999 рр. Сформульовано підсумкові висновки, судження та пропозиції, які дозволяють ґрунтовно оцінити окреслену проблему.

Ключові слова: православні конфесії, церква, Українська православна церква, Українська православна церква Київський патріархат, Українська автокефальна православна церква, держава, Південна Україна, єпархія, громада.

АННОТАЦИЯ

Шостак А. В. Православные конфессии Юга Украины в 90-х годах XX века (на материалах Херсонской, Николаевской, Одесской областей). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского. – Николаев, 2016.

Диссертация является комплексным исследованием процесса развития и положения УПЦ, УАПЦ и УПЦ КП в южноукраинском регионе (в частности, на территории Херсонской, Николаевской и Одесской областей) в период первого постатеистического десятилетия. На основе широкого круга источников (светского и церковного происхождения), монографического материала и информационного потенциала периодической печати осуществлен анализ и охарактеризованы особенности государственно-церковных отношений в регионе в 1990-х гг., в том числе проанализирована нормативно-правовая база религиозной сферы, выявлены ключевые направления этих отношений, акцентировано внимание на достижениях и проблемах.

Кроме того, прослеживается сложный процесс институализации Украинского православия в начале 90-х гг. XX в., установлены его предпосылки, ход и последствия. Рассмотрены специфика и хронология формирования епархиальной сети, исследована внутриконфессиональная жизнь и общественно-религиозная деятельность православных церквей, раскрыты характер и содержание межправославных отношений в Херсонской, Николаевской и Одесской областях в 1991–1999 гг. Сформулированы итоговые выводы, суждения и предложения, которые позволяют основательно оценить очерченную проблему.

Ключевые слова: православные конфессии, церковь, Украинская православная церковь, Украинская православная церковь Киевский патриархат, Украинская автокефальная православная церковь, государство, Южная Украина, епархия, община.

ANNOTATION

Shostak A. V. Orthodox denominations of the Southern Ukraine in the 90s of the XX century (on materials of Kherson, Mykolaiv and Odesa regions). – Manuscript.

The thesis for the candidate of historical sciences degree, specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Mykolaiv National University named after V. Sukhomlynsky. – Mykolaiv, 2016.

The thesis is a complex study of the development and status of the Ukrainian Orthodox Church, the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and the Ukrainian Orthodox Church of Kyiv Patriarchate in the South region (namely, on the territory of Kherson, Mykolaiv and Odesa regions) during the first post-atheistic decade. A number of significant problems are comprehensively and thoroughly studied on the

base of a wide range of sources (of public and religious origin), monographic materials and informational potential of press.

In particular, the analysis was made and features state-church relations in the region in the 1990s were characterized. In particular, the regulatory framework of the religious sphere was analyzed, key areas of this relationship were identified, attention is focused on the achievements and problems. It is noted that during the studied period there was an active process of creation, development and improvement of democratic legal framework of state-church relations in Ukraine, which is based on the principles of freedom of conscience and religious impartiality, separated coexistence of church and state institutions of different levels. It notes that, the work in the direction of their immediate implementation in practical terms was done also. Thus, in the Southern Ukraine to the main positive results of multifaceted cooperation between public institutions there should be included: a numerical growth of orthodox representation in the region in general and the preservation of a healthy religious situation in the three regions. In turn, there should be named some drawbacks, such as failure of some local authorities the legally enshrined principle of equality of all faiths, which often became a prerequisite and drove to various problems.

Beyond this, the complex process of institutionalization of the Ukrainian Orthodox Church in the early 90s of the XX century was traced, its prerequisites, course and consequences were found. The specificity and the chronology of the formation of the diocesan network were studied, inner life and social and religious activities of Orthodox Churches in Kherson, Mykolaiv and Odesa in 1991–1999 were investigated. It is noted that in Southern Ukraine in the post-Soviet period Ukrainian Orthodox Church was in the most favorable conditions, noting the traditional influence of this religion (Russian Orthodox Church) in the region and taking into account the fact that it has managed to retain the church administrative structures of Ukrainian exarchate of the Russian Orthodox Church. Therefore, in the 1990s its representatives were mainly engaged in strengthening their own position and expansion of spheres of influence in the investigated areas, at the same time the clergy and church assets Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and the Ukrainian Orthodox Church of Kyiv Patriarchate had to worry about organizational issues and problems of securing their own churches in the region.

In addition, the nature and content of inter-orthodox relations in the Southern regions in the 1990s was disclosed. It is underlined that under contention at episcopate it is not possible to talk about contacts at local level. As a rule, representatives of Orthodox faiths preferred competitive struggle to productive interchurch cooperation. In conclusion, final conclusions, opinions and proposals that allow to evaluate outlined problem thoroughly are formulated.

Key words: Orthodox denominations, the church, the Ukrainian Orthodox Church, the Ukrainian Orthodox Church of Kyiv Patriarchate and the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, state, Southern Ukraine, diocese, congregation.

Підп. до друку 30.08.2016. Формат 60×84/16.
Обл.-вид. арк. 0,9. Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. 3008-1.

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.